

بازسازی معنایی رساله برای دانشجویان دوره دکتری با نگاهی آسیب‌شناسانه و ارائه یک نظریه زمینه‌ای

بختیار محمودپور *

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بازسازی نهایی رساله برای دانشجویان دوره دکتری با نگاهی آسیب‌شناسانه و ارائه یک نظریه زمینه‌ای است. پژوهش از نوع کیفی و از روش مردم‌نگاری استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق شامل دانشجویان دوره دکتری دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی می‌باشد و نمونه آماری با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، (تعداد 15 دانشجوی دوره دکتری که در مراحل مختلف تدوین رساله دکتری بودند) تعیین گردید. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و نتیجه‌گیری از یافته‌های تحقیق از «نظریه زمینه‌ای» استفاده شده است، به عبارت دیگر در این پژوهش به جای آزمون نظریه و تأیید یا رد آن، به ارائه نظریه به صورت محدود پرداخته شده است. یافته‌های اصلی این پژوهش، با استفاده از نظریه زمینه‌ای شامل مقوله‌هایی همچون رفع تکلیف، اشتغال، فارغ‌التحصیلی، مشکلات اجرایی، مشکلات مربوط به استاد، کمبود منابع علمی، مشکلات مالی و زمان می‌باشد که می‌توان تمامی مقوله‌ها را زیر مقوله «فارغ‌التحصیلی» قرار داد. به عبارت دیگر دانش‌آموختگی «مقوله هسته» در این نظریه زمینه‌ای می‌باشد که با استفاده از این مقوله‌ها، مدل پارادایمی ارائه شده است.

واژگان کلیدی: رویکرد کیفی، تفسیر دانشجویان، نظریه زمینه‌ای، پایان‌نامه، دانش‌آموختگی، مدل پارادایمی

* دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه علامه طباطبایی تهران (مسئول مکاتبات):

b.mahmodpoor@yahoo.com

مقدمه

دگرگونی در ساختارهای تولیدی، صنعتی و اجتماعی جهان باعث شروع مرحله نوینی در توسعه شده است که در آن اقتصاد مبتنی بر تولید، جای خود را به اقتصاد مبتنی بر دانش و اطلاعات داده است. دانش و اطلاعات نقش اساسی در رشد و ایجاد ارزش افزوده در جوامع توسعه یافته و پسا صنعتی دارد، به طوری که روند پیشرفت جوامع صنعتی در طول تاریخ نشان می دهد که اطلاعات، فناوری و دانش از مهم ترین عوامل هدایت کننده این جوامع به دوره توسعه یافتگی و پسا صنعتی است (واعظ و همکاران، 1386: 54). بی شک پژوهش، اصلی ترین ابزار و عامل تولید اطلاعات و تبدیل آن به دانش و دستیابی به دانایی است. هیچ جامعه و کشوری بدون تحقیق و پژوهش به توسعه، قدرت و نوآوری دست نخواهد یافت و لازمه دستیابی به این امر مهم، بی شک قبل از هر گونه برنامه ریزی و حمایتی، تربیت افراد پژوهشگر است. افرادی که با داشتن روحیه علمی و پژوهشگرانه به تحقیقات بنیادی و کاربردی در مسایل و مشکلات پرداخته و نه تنها جوابگوی پرسش های بشری باشند، بلکه زمینه رشد و توسعه همه جانبه کشور و بنیاد نهادن جامعه دانش محور را فراهم آورند.

در این میان، کشور ما که به دنبال توسعه و پیشرفت است، بایستی پژوهش را به عنوان پل دستیابی به پیشرفت، نهادینه سازد. مروری بر اظهار نظر مسئولان و متولیان امر، به خوبی نشان می دهد که پایه های پژوهش وضعیت مطلوبی ندارد و مؤسسات و پژوهشگران، با کمبود شدید اعتبارات پژوهشی مواجه هستند و این اعتبارات که بر طبق قوانین کشور، شامل نیم درصد از بودجه هر دستگاه و وزارتخانه می باشد و اکثراً یا اختصاص نمی یابد یا صرف فعالیت های غیر پژوهشی می شود و اگر هم اختصاص یابد، جوابگویی حجم نیازهای پژوهشی کشور نمی باشد. این وضعیت در رشته های علوم انسانی با توجه به ویژگی این علوم که هنوز نتوانسته اهمیت و جایگاه علمی خود را در میان جامعه و مسئولان پیدا کند، از وضعیت نامطلوبی برخوردار است.

همه این مسایل، از جمله کمبود اعتبارات پژوهشی، ضعف مؤسسات پژوهشی و عدم درک اهمیت پژوهش و استفاده از یافته های آن در کشور باعث شده است که فرهنگ پژوهش و پژوهشگری در روح مشتاقان علم و دانش کشور رسوخ نکند که تبلور آن نیز در پایان نامه های دانشجویی که مجرای عمده آشناسازی، تربیت و باروری پژوهشگر، برای کشور می باشند، بیش از جاهای دیگر خودنمایی می کند. یادآوری این نکته لازم است که بخش عمده ای از پژوهش در کشور به وسیله پایان نامه های

دانشجویی انجام می‌شود. هدف اصلی از قرار دادن واحدهای پایان‌نامه برای دانشجویان در دوره‌های تحصیلات تکمیلی، تربیت پژوهشگر و توسعه روحیه پژوهش در بین آنها برای آینده است، در صورتی که این پایان‌نامه‌ها، از طرف دانشجویان، اساتید و مسئولان جدی گرفته شوند می‌توانند منبع مهمی برای توسعه پژوهش، علم و دانش و ایجاد نوآوری و بالندگی در کشور باشند و این مهم، همراه با فارغ‌التحصیلی نسلی از پژوهشگران تربیت شده خواهد بود. در این میان، رساله‌های دکتری به عنوان محصول نهایی و جواز پایان عالی‌ترین دوره تحصیلی و پژوهشی در کشورها یعنی دوره دکتری از اهمیت ویژه‌ای برای توسعه پژوهش برخوردار است و این برونداد یا محصول که حاصل تلاش‌های دانشجو تحت راهنمایی و مشاوره چندین استاد برجسته انجام می‌شود، یکی از عمده‌ترین ابزارها و راه‌ها برای پژوهش در کشور است، به خصوص در کشوری که پژوهش و توسعه یکی از شعارهای اصلی آن شده است.

این رساله‌ها، در صورتی که بر طبق شاخص‌ها و معیارهای علمی - پژوهشی انجام شوند، می‌توانند خلاء تحقیقات در کشور به خصوص در رشته‌های علوم انسانی که هم سهم کمتری از اعتبارات پژوهشی دارند و هم مؤسسات و نهادهای تخصصی پژوهشی در این حوزه نتوانسته‌اند جایگاه واقعی خود را باز یابند، جبران کنند.

مروری بر تحقیقات انجام شده تحت عنوان رساله‌های دانشجویی، میزان استفاده از نتایج این رساله‌ها و اظهار نظر دانشجویان، اساتید و مسئولان همه نشان‌دهنده نارضایتی و عدم برآورد انتظارات از این رساله‌هاست. حال برای شناخت این آسیب‌ها، نارسایی‌ها و شناخت موانع و مشکلات فراروی دانشجویان در انجام پژوهشی شایسته و در شأن این دوره‌ها، راه‌های گوناگونی وجود دارد که تاکنون نیز مورد بهره‌گیری قرار گرفته‌اند.

شناخت هر پدیده یا مسئله‌ای از مبنای فلسفی و معرفت‌شناسی خاصی پیروی می‌کند که می‌توان آن را پارادایم¹ تحقیق نامید. پارادایم، به معنای آمیزه‌ای از باورهای کلی فلسفی و علمی، ارزش‌ها، روش‌ها و قواعدی است که اعضای یک یا چند جامعه علمی در آن اشتراک دارند. در این معنا، پارادایم یک برداشت فلسفی - جامعه‌شناختی از اندیشه‌های راهنمای علم در هر دوره تاریخی معین است (کوهن، 1387: 45). پارادایم مجموعه‌ای از پیش‌فرض‌هاست که شیوه‌های مشاهده را طراحی می‌کند

(لویس¹ و توماس²، 2004: 37). این پارادایم‌ها بر حسب ویژگی هایشان به چهار دسته تقسیم می‌شوند: الف) اصالت تحصیلی (اثبات‌گرایی³)، ب) تفسیرگرایی⁴، ج) نظریه انتقادی⁵، د) پسا- ساخت‌گرایی⁶ (فین⁷ به نقل از بازرگان، 1387: 16) هر کدام از این دیدگاه‌ها بر جهان‌بینی خاصی استوار هستند و نوع نگاه آنها به جهان و روابط موجود در آن و چگونگی دستیابی انسان به معرفت متفاوت است و هر پژوهشگری که به پژوهش مبادرت می‌ورزد و درصدد شناخت پدیده‌ای است، مبنای فلسفی و معرفت‌شناسی برای شناخت براساس این رویکردها دارد. این رویکردها هر کدام به پژوهشگر، نگاه و ابزاری متفاوت برای سنجش و درک محیط پیرامونی می‌بخشند و روش ویژه‌ای برای جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل آن در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهند. به عبارت دیگر، هر کدام از این دیدگاه‌های فلسفی از نظر معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و روش‌شناسی با هم متفاوت می‌باشند.

دیدگاه فلسفی اصالت تحصیلی یا اثبات‌گرایی با این تصور به جهان پیرامون انسان می‌نگرد که واقعیت مادی وجود دارد و خارج و مستقل از ذهن انسان است، که می‌توان آن را از طریق فرآیند تحقیق و به صورت عینی شناخت. این واقعیت مستقل از پژوهشگر و ارزش‌های اوست و می‌توان آن را با استفاده از روش‌های تحقیق کمی اندازه‌گیری شناخت و به صورت کمی بیان کرد. براساس دیدگاه تفسیری، واقعیت مشروط به تجربه انسان و تفسیر اوست. انسان از طریق تجربه می‌تواند دانش مربوط به واقعیت را در ذهن خود بسازد و پژوهشگر از طریق تعامل با موضوع مورد پژوهش، به شناخت آن نایل می‌شود (ادکوک⁸ به نقل از بازرگان، 1387: 18). در دیدگاه انتقادی که برگرفته از اندیشه‌های مارکسیستی است با پیش‌فرض‌های اساسی خود مانند اصالت تحول، عدالت و آزادی سعی در تحلیل و شناخت واقعیت‌های اجتماعی دارد. این رویکرد، معتقد است که واقعیت مادی و مستقل از ذهن انسان است؛ اما اذعان می‌کند که هرگز نمی‌توان آن را به طور عینی و کامل شناخت. در رویکرد پسا- ساخت‌گرایی، پژوهشگر به بازنمایی چندگانه‌ای از واقعیت‌های

-
1. Lowe
  2. Thomas
  3. Positivism
  4. Interpretivism
  5. Critical theory
  6. Post-structuralism
  7. Fien
  8. Adcock

اجتماعی از طریق زبان و گفتمان در بافت‌های گوناگون محیطی می‌پردازد. در این دیدگاه، ماهیت دانش درباره پدیده‌های اجتماعی برحسب تعامل افرادی که قدرت را در دست دارند و افرادی که تحت سیطره قدرت هستند، درک می‌شود (بازرگان، 1387: 18).

مروری بر تحقیقات انجام گرفته در خصوص بررسی و تحلیل پایان‌نامه‌ها و مسایل و مشکلات فرآوری آن نشان می‌دهد که اکثر تحقیقات انجام گرفته در این زمینه با بهره‌گیری از رویکرد اثبات‌گرایی و بهره‌گیری از روش‌های تحقیق کمی سعی در نقد و تحلیل پایان‌نامه‌های دانشجویی انجام شده دارند. این گونه پژوهش‌ها، سعی می‌کنند با استفاده از اعداد و کاربرد آمار توصیفی و استنباطی به توصیف و آزمون فرضیه جهت شناخت موانع و مشکلات، روش تحقیق، ابزارها، مراحل و نتایج، محصولات و برون‌دادهای پژوهش‌ها، یعنی پایان‌نامه‌ها، گزارشات پژوهشی و یا مقالات علمی بپردازند که می‌توان از جمله به تحقیقات نیلی و همکاران (1386)، غفوری و همکاران (1386)، حری (1381)، صادقی (1380)، خسروی (1378)، مظلومیان (1376)، رئیسی جعفرآبادی (1376)، صادقی (1376) و محمدی (1374) اشاره کرد. وجوه مشترک این مطالعات در این است که با رویکردی کمی و نگاهی اثبات‌گرایانه سعی در تجزیه و تحلیل و نقد پایان‌نامه‌ها و تحقیقات دانشجویی داشته‌اند. این گونه تحقیقات، بدون در نظر گرفتن تجربه، ادراک و تفسیر دانشجویان و مسایل و مشکلات آنها، به بررسی این مسئله که چرا پایان‌نامه‌ها دچار ضعف‌ها و مشکلات هستند، پرداخته‌اند و برای ارتقاء کمی و کیفی آنها پاسخ‌های اثبات‌گرایانه می‌دهند و سعی می‌کنند در قالب اعداد و ارقام، استنباطی از علت این ضعف‌ها پیدا کنند. اما تاکنون پژوهشی با رویکردی تفسیری به منظور شناخت نگاه دانشجویان به عنوان مجری و کارگزار اصلی در انجام و به ثمر رساندن پایان‌نامه، صورت نگرفته است. به عبارت دیگر، پژوهشی که درک، تفسیر و برداشت دانشجویان را از پایان‌نامه مورد توجه قرار دهد و سعی در شناخت نگرش و شرایط انجام آن و آسیب‌ها و موانع پیش روی او را بازنمایی کند از خلاء عمده تحقیقات در حوزه نقد و تحلیل پایان‌نامه می‌باشد. به طور واضح، مجری و عامل پژوهش در یک پایان‌نامه دانشجویی، یک انسان است که دارای ویژگی‌های منحصر به فرد است و ضعف روش‌های کمی در توصیف و درک این موجود و فعل و انفعالات آن در رابطه با افراد و محیط پیرامونی سال‌هاست که در مطالعات علوم اجتماعی به اثبات رسیده است. بر همین

اساس، استفاده از رویکردی تفسیری برای درک و فهم، تعاملات و برخورد او با پدیده مورد نظر بهترین رویکرد می‌باشد و تنها از نگاه دانشجو و تجربیات او از پایان‌نامه، می‌توان مسایل و مشکلات فراروی او را شناخت و با در نظر گرفتن نگرش او در انجام رساله، به آسیب‌ها و تهدیدهای انجام پژوهشی شایسته که منشاء اثر باشد، دست یافت.

در این راستا و به منظور در نظر گرفتن ویژگی‌های افراد، تحقیقات کیفی در چند سال اخیر در کشورهای پیشرفته، به عمده‌ترین ابزار شناخت انسان و تعاملات او در مطالعات علوم انسانی و به خصوص مطالعات علوم اجتماعی تبدیل شده است. اما در جامعه پژوهشی کشور ما، رویکردهای پژوهشی کیفی با اقبال زیادی روبه‌رو نبوده است. بر همین اساس، در ابتدا، توضیح مختصری درباره مبانی کیفی تحقیق و مراحل، ابزارها و روش تجزیه و تحلیل که بر مبنای نظریه زمینه‌ای است ارائه می‌شود و سپس با ارائه یافته‌های تحقیق، بحث و نتیجه‌گیری خواهد شد.

رویکرد تفسیرگرایی اجتماعی به عنوان رویکرد اصلی این پژوهش، معتقد است که با توجه به خلاق بودن ماهیت انسان و نیز سیال بودن واقعیت اجتماعی، نمی‌توان مسیر و روش خاص برای درک واقعیات و یا ایجاد تغییر در آنها پیشنهاد کرد (نیومن¹ به نقل از بوستانی و محمدپور، 1388: 8). از آنجا که منبع و مرجع نهایی هرگونه ساخت و ساز و تغییر در واقعیات اجتماعی، همان انسان است، پس درک انسان‌ها از واقعیات، تغییر در واقعیات و چگونگی معنادار کردن آنها بسیار مهم است. علاوه بر این، با توجه به اینکه واقعیات اجتماعی به مثابه امور بر ساخته انسانی، فاقد قوانین از پیش تعیین شده بوده و دائماً در حال شدن هستند، لذا نمی‌توان الگویی جهان‌شمول و عام برای واقعیات اجتماعی و نیز تغییر و دستکاری در آنها وضع کرد. این واقعیات نه تنها قابل کشف و کنترل نیستند، بلکه صرفاً می‌توانند درک و تفسیر شوند (گلaser² به نقل از بوستانی و محمدپور، 1388: 9). این رویکرد بر اصالت انسان در برابر اصالت محیط تأکید دارد و بر این باور است که واقعیات در فرآیند درک و تفسیر و در خلال زندگی روزمره، ساخته و معنادار می‌شوند. لذا نه تنها نحوه درک و فهم انسان‌ها از واقعیات اهمیت دارد، بلکه دارای اشکال متعددی نیز هست. از این نظر، ما نه با یک

---

1. Neuman

2. Glaser

واقعیت واحد و مشخص، بلکه با واقعیات متعدد و گوناگونی روبه‌رو هستیم (کوبا¹ و لینکلن² به نقل از بوستانی و محمدپور، 1388: 9).

این پژوهش، نیز با در نظر گرفتن دانشجویان به عنوان عوامل انسانی که در برخورد با شرایط و موقعیت پیرامونی خود نگرش خاصی به رساله پیدا می‌کنند، جایگاه ویژه‌ای برای آن در زندگی عملی خود قائل می‌شوند و در عین تحصیل، مدام با آن درگیر هستند، تفسیر و درک آنها را به عنوان عاملی اساسی در نظر می‌گیرد که متناسب با شرایط زمینه‌ای، موقعیتی و موانع و مشکلات فرارویشان تغییر پیدا می‌کند. بنابراین، این پژوهش به جای تمرکز بر محصول و برون‌داد دانشجویان و نقد آن، سعی در شناخت تفسیر و نگرش دانشجویان به مفهوم رساله و با تمرکز بر فرآیند انجام رساله و شرایط و عللی که مانع از انجام و ارائه رساله که برآورده‌کننده انتظارات جامعه علمی از آنها می‌باشد، می‌پردازد. به عبارت دیگر، این پژوهش با بهره‌گیری از رویکردی ایمک³ می‌خواهد معنایی را که رساله دکتری برای دانشجویان این دوره با وجود مسایل و مشکلات فرارو پیدا می‌کند، کشف کند. نوع تبیینی که برای این مسائل بکار می‌رود، از نوع تبیین ایدوگرافیک⁴ می‌باشد. در این فرآیند، خود محقق نیز عنصری از جامعه و درگیر در تعاملات مذکور است. بنابراین سوژه و ابژه یا فاعل و مفعول شناخت یکی است، بدین معنا که محقق ضمن این که تحقیق می‌کند، مورد تحقیق هم قرار می‌گیرد (محمدپور، ایمانی، 1387: 196).

---

1. Guba

2. Lincoln

3. (Emic) این رویکرد که از پایه‌های اساسی در رویکرد کیفی و تفسیرگرایی می‌باشد بر درک و تفسیر افراد درگیر در موضوع یا پدیده مورد بررسی به عنوان مبنا و عامل اصلی معرفت تأکید می‌کند. این رویکرد معادل رویکرد (Etic) در تحقیقات کمی و مبتنی بر رویکرد اثبات‌گرایی است که بر جدا بودن محقق از فرآیند تحقیق تأکید می‌کند و نقش واسطه‌ای و خارج از فرآیند تحقیق برای محقق قائل است.

4. (Ideographic) تبیین ایدوگرافیک نوعی تبیین در رویکرد تفسیرگرایی است که با درجه انتراعی محدود، توصیفی عمیق و همه‌جانبه با تمام جزئیات را از موضوع یا پدیده مورد مطالعه ارائه می‌دهد. این تبیین در مقابل تبیین نوموتتیک (Nomothetic) در رویکرد اثبات‌گرایی قرار دارد که سعی در تبیین علی موضوعات و پدیده‌های مورد مشاهده و روابط بین آنها دارد.

اهداف تحقیق

انجام پژوهش تحت عنوان رساله، یکی از مهم‌ترین فعالیت‌ها در دوره دکتری می‌باشد و با توجه به اینکه مقطع تحصیلی دکتری عالی‌ترین مقطع تحصیلی و افراد شرکت‌کننده در این دوره‌ها تقریباً از شاخص‌ترین افراد جامعه هستند که از چندین مرحله و آزمون‌های رقابتی گذشته‌اند، از آنها انتظار می‌رود که رساله‌های آنها نیز به فراخور این مقطع تحصیلی باشد که عموماً اظهارنظرهای موجود در سطح علمی کشور حاکی از عدم برآورد این مهم است. هدف از انجام این تحقیق، بازسازی معنایی مفهوم رساله برای دانشجویان دوره دکتری با نگاهی آسیب‌شناسانه می‌باشد. قطعاً دانشجویان به عنوان عامل و مجری اصلی انجام پژوهش، نگاهی ویژه و متفاوت از سایر افراد به آن دارند و در طی مراحل، زمینه و موقعیتی که به پژوهش می‌پردازند با یک سری مسایل و مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند که مفهوم رساله را برای آنها به شکل خاصی تداعی می‌کند و خود آنها بهترین درک‌کنندگان و بیان‌کنندگان این موضوع هستند. هدف این پژوهش، درک و شناخت این مفهوم و آسیب‌های تهدیدکننده آنها از انجام رساله‌ای درخور و شایسته است. اهداف خاص‌تر عبارتند:

- شناخت مشکلات، دشواری‌ها و آسیب‌های تهدیدکننده فراروی انجام رساله‌های دکتری علوم انسانی؛
- شناخت هدف و نگاه دانشجویان به انجام رساله‌های دکتری؛
- ارائه مدل پارادایمی براساس نظریه زمینه‌ای با سه جنبه شرایط، تعاملات و پیامدها؛
- ارائه پیشنهاداتی به منظور رفع این موانع و مشکلات و آسیب‌های احتمالی.

روش تحقیق

روش‌شناسی تحقیق حاضر از نوع کیفی است؛ یعنی پژوهشگر سعی می‌کند به صورت مطالعه میدانی و مشارکت در فرآیندهای اجتماعی مربوط به انجام پژوهش به درک و فهم معنای رساله برای دانشجویان دوره دکتری نائل گردد که برای رسیدن به این مهم، در مرحله عملیات تحقیق و برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات، از روش قوم‌نگاری و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش نظریه زمینه‌ای، استفاده شده است.

جامعه، روش و فرآیند نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش، شامل دانشجویان دوره دکتری دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی تهران است که در سال 1388 در یکی از مراحل انجام رساله دکتری خود می‌باشند و در یکی از مراحل انجام رساله خود، اعم از مراحل مقدماتی یا مراحل پایانی می‌باشند، می‌شود. روش نمونه‌گیری در این پژوهش، از نوع نمونه‌گیری تحقیقات کیفی می‌باشد و با استفاده از روش‌های نمونه‌گیری هدفمند و روش نمونه‌گیری گلوله برفی و شاخص اشباع نظری نسبت به نمونه‌گیری اقدام شد. به این منظور، با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، دانشجویان دوره دکتری که مشغول انجام رساله خود بودند شناسایی شدند و مورد مصاحبه قرار گرفتند. در روش گلوله برفی از دانشجویانی که مصاحبه شدند درخواست گردید که سایر افرادی را که در وضعیت مشابهی هستند و می‌توانند اطلاعات بیشتری ارائه بدهند معرفی کنند و از آنها نیز مصاحبه به عمل آمد. این کار تا زمانی که محقق دریافت که اطلاعات دریافتی تکراری می‌باشند و به اطلاعات بیشتری نخواهد رسید، ادامه پیدا کرد که اصطلاحاً در تحقیقات کیفی به آن شاخص اشباع نظری¹ گفته می‌شود (گیون²، 2008: 375).

با توجه به مراحل و فرآیندهای گفته شده در بالا، تعداد 15 دانشجوی دکتری دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی تهران که در یکی از مراحل انجام رساله خود بودند مورد مصاحبه‌های باز قرار گرفتند، که به عنوان مشارکت‌کننده در پژوهش محسوب می‌شوند.

ابزار گردآوری اطلاعات

در پژوهش حاضر، جهت گردآوری اطلاعات از ابزارهای مصاحبه‌های باز و ساختار نیافته استفاده شد و با توجه به اینکه پژوهشگر خود نیز در دانشکده مورد نظر مشغول به کار و تحصیل می‌باشد و به نحوی با موضوع تحقیق درگیر است، همراه با مصاحبه باز از مشاهده آزاد و مشاهده مشارکتی برای گردآوری اطلاعات استفاده شد.

1. Theoretical saturation

2. Given

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

با توجه به اهداف تحقیق، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات، بر مبنای نظریه زمینه‌ای صورت پذیرفت.

نظریه زمینه‌ای ترجمه واژه (grounded theory) می‌باشد که برای این واژه در فارسی معادل‌های مختلفی وضع شده است، از جمله نظریه زمینه‌ای (نصر و همکاران، 1387: 1385)، تئوری بنیادی، مبتنی بر داده‌ها، مفهوم‌سازی بنیادی (دانایی‌فر و همکاران، 1386: 130) و تئوری برخاسته از داده‌ها (بازرگان، 1387: 9) تئوری وابسته به زمینه (هومن، 1385: 102).

دو جامعه‌شناس به نام گلپزر¹ و اشتراوس² در سال 1967 در کتاب خود به نام «کشف تئوری زمینه‌ای»³ ضمن معرفی این روش، سه هدف عمده برای آن قائل شده‌اند که نخست ارائه مبنایی برای تئوری‌هایی می‌باشد که از تأثیر متقابل داده‌ها جمع‌آوری شده‌اند. آنها معتقدند که این تئوری می‌تواند شکاف بین تئوری و پژوهش کیفی را پر کند. دوم این که منطبق یا گونه‌های برخاسته از داده‌ها را بیان کند و هدف سوم مشروعیت بخشی به پژوهش‌های کیفی بوده است که اعتبار آنها در دهه‌های 1960 کاهش یافته بود (کریس ول⁴، 2007: 63). نظریه زمینه‌ای هم طرح تحقیق می‌باشد و هم روشی برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های خام جمع‌آوری شده است (ری دینور⁵ و نیومن⁶، 2008: 70) به عنوان روش تجزیه و تحلیل، داده‌های جمع‌آوری شده حاصل از تحقیقات اجتماعی با رویکرد کیفی و تفسیرگرایانه مورد تحلیل قرار گرفته و به صورت استقرایی از این داده‌ها، نظریه‌ای برای درک و فهم موقعیت مورد پژوهش ارائه می‌شود. به طور خلاصه، تئوری برخاسته از داده‌ها، ماورای توصیف است و به ایجاد یا کشف تئوری می‌پردازد (چارماز⁷، 2008: 155).

اشتراوس و کوربین⁸ تئوری برخاسته از داده‌ها را به شرح زیر تعریف می‌کنند:

1. Glaser
2. Strauss
3. Discovery of grounded theory
4. Creswell
5. Ridenour
6. Newman
7. Charmaz
8. Corbin

نوعی استراتژی کیفی برای تدوین تئوری در مورد یک پدیده از طریق مشخص کردن عناصر کلیدی آن پدیده و سپس طبقه‌بندی روابط این عناصر درون بستر و فرآیند است (کریس ول¹، 2007: 63).

این استراتژی پژوهش بر سه عنصر مفاهیم، طبقه‌ها، قضیه‌ها یا آنچه از ابتدا فرضیه نامیده می‌شود، استوار است. این روش از مجموعه منظم و در عین حال منعطف تشکیل شده است.

سیری در ادبیات نظریه زمینه‌ای نشان می‌دهد که در سال 1990 و 1998 اشتراس با یکی از همکاران خود به نام کوربین کوشید تا فنون و شیوه‌های ارائه این نظریه را ارتقا بخشد و در این راستا چارچوبی ثابت ارائه کردند که با انتقاد گلیرز مواجه شد. بعد از مدتی میان این دو نفر، اختلاف سلیقه روی داد و گلیرز این انتقاد را به اشتراوس وارد کرد که رویکردش بسیار ساختاریافته و تجویزی است و باعث نمی‌شود که نظریه از داده‌ها پدیدار شود و به جای تحلیل و ارتباط بین اعمال موجب توصیف آنها می‌شود. بعد از آنها نیز چارماز² و سپس کلارک³ رویکرد دیگری را ارائه ارائه کردند که تحت عنوان سازنده‌گرایی⁴ نامیده شد و راهبردهای انعطاف‌پذیرتری را تجویز می‌کرد (کریس ول⁵، 64: 2007). به طور کلی با مرور تاریخچه نظریه زمینه‌ای، با سه رویکرد عمده، شامل رویکرد سیستماتیک⁶ (اشتراوس و کوربن)، رویکرد نوحاسته⁷ (گلیرز) و رویکرد سازنده‌گرا (چارماز) مواجه هستیم، که هر کدام در مورد نقش محقق و چگونگی کدگذاری مفاهیم و تحلیل اطلاعات آنها تفاوت‌هایی دارند (اسکات⁸ و همکاران، 2006: 130). در کل می‌توان گفت، تئوری وابسته به زمینه زمینه [نظریه زمینه‌ای] رویکردی انعطاف‌پذیر است و می‌تواند با شرایط مختلف تطبیق داده شود (هومن، 1385: 102).

در نظریه زمینه‌ای، همان گونه که پول⁹ و لامپارد¹⁰ بیان می‌کنند یک رابطه میان داده و محقق وجود دارد دستیابی به تئوری از میان داده‌ها به هنر محقق، بستگی دارد،

1. Creswell
2. Charmaz
3. Clarke
4. Constructivism
5. Creswell
6. Systematic
7. Emerging
8. Scott
9. Pole
10. lampard

محقق براساس این نظریه، از دانشی درباره داده‌ها، ظرفیت شناسایی آنها و مفاهیم آن برخوردار است (اسکات¹ و همکاران، 2006: 121). در واقع، روش نظریه زمینه‌ای از یک فرایند ثابت و از پیش تعیین شده‌ای، پیروی نمی‌کند و فرایند جمع‌آوری اطلاعات، تحلیل آنها با هم، همپوشی کامل دارند؛ به عبارت دیگر چون در این روش محقق به دنبال آزمون فرضیه یا تئوری نیست و بدون هیچ نظریه مفروضی، نسبت به جمع‌آوری اطلاعات اقدام می‌کند، همزمان با جمع‌آوری اطلاعات نسبت به تحلیل و بسط آنها و درک رابطه مابین آنها برای بهره‌گیری از این نتایج در مراحل بعدی جمع‌آوری و تحلیل و ارائه نظریه زمینه‌ای، اقدام خواهد کرد.

فرایند اصلی در تکنیک نظریه زمینه‌ای به عنوان روش تحلیل اطلاعات، فرایند کدگذاری، طبقه‌بندی داده‌های خام، استخراج مفاهیم و مقوله‌های اصلی و روابط بین آنها، در چارچوب یک تئوری محقق ساخته است که با توجه به شرایط و موقعیت پژوهش نسبت به ارائه آن اقدام می‌کند. این فرایند، مبنای اصلی تمایز این شیوه از سایر روش‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات در پژوهش کیفی است. بر این اساس، برای تحلیل اطلاعات در این شیوه، یعنی نظریه زمینه‌ای از سه شیوه کدگذاری شامل: 1. کدگذاری باز²؛ 2. کدگذاری محوری³ و 3. کدگذاری انتخابی⁴ استفاده می‌شود (کوهن و همکاران⁵، 2007: 439).

کدگذاری روند یا فرایندی است که طی آن داده‌های خام تفکیک، مفهوم‌بندی و ترکیب می‌شوند، به گونه‌ای که حاصل این فرایند بتواند نظریه زمینه‌ای نهایی را ارائه کند. در فرایند کدگذاری، واحد تحلیل «مفهوم» است (اولیری⁶، 2004: 198). در مرحله کدگذاری باز، مفاهیم اولیه، در مرحله کدگذاری محوری، مقوله‌های عمده همراه با «مقوله هسته»⁷ استخراج می‌شوند. «مقوله هسته» باید قدرت تحلیلی داشته باشد و دیگر مقوله‌ها را نیز پوشش دهد (گیوین⁸، 2008: 131). در مرحله کدبندی انتخابی که همراه با بررسی دقیق داده‌ها و کدبندی دو مرحله قبلی است، پژوهشگر در

1. Scott

2. Open coding

3. Axial coding

4. Selective coding

5. Cohen

6. O'LEARY

7. Core Category

8. Given

عمق داده‌ها به تحلیل پرداخته و آنها را در قالب نظریه‌ای که همان نظریه زمینه‌ای و هدف اصلی پژوهش برای درک موقعیت بوده است، ارائه می‌دهد (کریس ول¹، 2007: 67). که در این فرآیند، محقق بعد از تعیین مقوله محوری یا هسته، سایر مقوله‌های حول مقوله محوری را در قالب یک مدل پارادایمیک ترسیم می‌کند. این مدل که در واقع همان نظریه زمینه‌ای یا نظریه مبتنی بر داده است، باید دارای سه بعد شرایط، تعاملات و پیامدها باشد (محمدپور و ایمان، 2007: 1387).

یافته‌های پژوهش

همانطور که قبلاً بیان شد، این پژوهش با هدف شناخت درک و تفسیر دانشجویان دکتری از فرایند جاری رساله‌هایشان با توجه به مسایل و مشکلات و آسیب‌هایی که آنها را تهدید می‌کند به منظور ارائه یک نظریه زمینه‌ای، انجام شده است. برای رسیدن به این مهم، در مرحله کدگذاری باز، تعداد 29 مفهوم از مصاحبه با دانشجویان و مشاهدات میدان استخراج شدند که این مفاهیم در مرحله کدگذاری محوری در قالب 8 مقوله عمده مقوله‌بندی شدند که این مقوله‌های عمده شامل 1. منابع علمی 2. زمان 3. اساتید 4. اجرا 5. منابع مالی 6. مشغله‌های زندگی 7. رفع تکلیف 8. فارغ‌التحصیلی بودند؛ در مرحله کدگذاری انتخابی، مقوله هسته «فارغ‌التحصیلی» استخراج شد. تشابه لغوی بین برخی مفاهیم و مقوله‌های به دست آمده از نقطه نظر روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای ایرادی ندارد. در بسیاری از موارد، برخی مفاهیم ممکن است در تولید مقوله عمده به کار رفته و یا در سطحی بالاتر، مقوله هسته‌ای ممکن است با یک یا چند مقوله عمده دارای تشابه لغوی باشد (چارماز 2006، کوربین و اشتروس 2008، به نقل از بوستانی و محمدپور، 1388: 15). این مفاهیم و مقوله‌های محوری و مقوله هسته‌ای به تفکیک در جدول (1) ذکر شده‌اند. براساس این مقوله‌های یک نظریه زمینه‌ای در قالب مدل پارادایمی ارائه شده که در زیر به اختصار به توضیح هر کدام از این مقوله‌ها و مدل پارادایمی پرداخته شده است.

جدول (1) مفاهیم، مقولات محوری، مقوله هسته

مقوله هسته	مقولات عمده	مفاهیم اولیه
فان التحصیلی	منابع علمی	اینترنت، جستجو، منابع لاتین، به روز بودن منابع، دسترسی
	زمان	کمبود زمان، آیین نامه تحصیل، فرصت‌سوزی
	استاد	شهرت، تخصص، ظرفیت، نظارت
	اجرا	کاغذبازی اداری، طرح تحقیق، روش تجزیه و تحلیل
	منابع مالی	کمبود، عدم حمایت، به صرفه نبودن، جامعه و نمونه آماری
	مشغله‌های زندگی	تاها، فشار زندگی، اشتغال
	رفع تکلیف	ضعف روحیه پژوهش، عدم تمایز، روزمرگی
	فارغ‌التحصیلی	مدرک گرایی، عدم بهره‌گیری، قدر شناسی، مشخص نبودن فواید

1. منابع علمی

بیشتر دانشجویان دکتری نمونه آماری جامعه هدف به نحوی کمبود دسترسی به منابع علمی و به روز را به عنوان یکی از مشکلات اصلی در اجرای پایان‌نامه خود عنوان کرده‌اند. این دانشجویان در مصاحبه‌های خود با پژوهشگر، اذعان داشتند که آنها در دسترسی به منابع علمی با محدودیت‌های فراوانی روبه‌رو هستند و منابع لاتین به صورت کتاب در دسترس آنها بسیار کم و بیشتر منابع علمی در دسترس آنها به صورت اینترنتی می‌باشد و با توجه به اینکه سایت‌هایی که این منابع را در اختیار دارند تابع شرایط خاصی هستند و آنها این منابع را به راحتی در اختیار پژوهشگران قرار نمی‌دهند، لازم است که دانشگاه قبلاً این منابع را از طریق شرکت‌های رابط خریداری کند تا دانشجویان بتوانند از طریق خط اینترنتی دانشگاه و IP اختصاصی داده شده به دانشگاه به این منابع دسترسی یابند که البته باید به این مسئله، مشکلات استفاده از اینترنت و جستجو الکترونیکی را که اغلب دانشجویان رشته‌های علوم انسانی با آن مواجه هستند، اضافه کرد. به طوری که، یکی از دانشجویان سال سوم مقطع دکتری که در مرحله تدوین پروپوزال خود می‌باشد اظهار می‌دارد¹ «من الان برای تدوین پروپوزال خودم نیاز به پیشینه تحقیقاتی دارم و برای یافتن منابع جدید خارجی دو هفته است که به طور مداوم تلاش می‌کنم و هنوز پیشرفت چندانی

1. مطالبی که در داخل گیومه آورده شده است عین گفته‌ها و واژه‌های به کار رفته از طرف دانشجویان در مصاحبه خود با پژوهشگر است. و استفاده از نقل قول مستقیم مصاحبه شوندگان یکی از ابزارهای اصلی برای انتقال درک و مفهوم و تفسیر آنها از پدیده موردنظر در روش نظریه زمینه‌ای است (کریس ول، 2007: 66).

نکرده‌ام. از خانه که نمی‌توانم به سایت‌های علمی دسترسی پیدا کنم و وقتی به دانشگاه مراجعه می‌کنم تا از طریق دانشگاه در سایت‌های علمی جستجو کنم، یا اینترنت دانشگاه مشکل دارد یا اگر مشکل نداشته باشد و بتوانم جستجو کنم، اجازه دسترسی به کل مقاله یا پایان‌نامه‌ها را ندارم، چون قبلاً از طرف دانشگاه خریداری نشده است، و نمی‌دانم چگونه به آن دسترسی پیدا کنم و آن را خریداری کنم و اصلاً نمی‌دانم آیا دانشگاه‌های دیگر به این مطلب دسترسی دارند یا نه. و خود رفتن به دانشگاه‌های دیگر و استفاده از منابع آنها قصه دیگری دارد».

همانگونه که اشاره شد، یکی از مشکلات اصلی دانشجویان در تدوین رساله، دسترسی به منابع علمی به روز است، به خصوص دسترسی به منابع لاتین این مشکل هنگامی مضاعف می‌شود که عدم وجود یک پایگاه علمی متمرکز، و عدم هماهنگی بین دانشگاه‌ها و مراکز در ارائه خدمات به دانشجویان وجود دارد، در این ارتباط یکی از می‌گوید «من برای استفاده از منابع علمی به یکی از دانشگاه‌های تهران مراجعه کردم و با موانع متعددی مواجه شدم و شما به هر دانشگاهی مراجعه کنید، همین موانع وجود دارد. اصلاً برای شما استثنایی قائل نیستند که دانشجو دکتری هستی و برای انجام رساله خود مراجعه کرده‌ای یا مراجع کننده عادی هستی».

همه این نظرات خود نمونه‌های گویایی از مشکلات دانشجویان دوره دکتری و علی‌الخصوص دانشجویان رشته‌های علوم انسانی با توجه به ضعف منابع و تحقیقات این رشته‌ها در کشور ما در دسترسی به منابع علمی است.

2. اجرا

هر پایان‌نامه نیازمند یکی سری از مراحل برای آماده شدن و دفاع کردن دارد که اجرای آن اصلی‌ترین مرحله در دستیابی به این مهم است. مرحله اجرا نیازمند انجام یکی سری از کارهای میدانی یا بررسی اسنادی است، که بسته به موضوع رساله و روش تحقیق متفاوت است. اما در همه آنها، یکی از پایه‌های اصلی برای انجام پژوهشی مفید و صحیح، دستیابی به نتایج قابل اعتماد و اتکا است. اغلب دانشجویان یکی از گزینه‌هایی که در انتخاب موضوع رساله خود مدنظر قرار می‌دهند. مسئله اجرا و چگونگی انجام آن است. بسیاری از دانشجویان اظهار داشتند که آنها در انتخاب رساله خود حداکثر تلاش خود را می‌کنند تا موضوعی را انتخاب کنند که بتوانند به آسانی آن را اجرا کنند و درگیر و دار اجرای آن نمانند یکی از دانشجویان که در

مرحله اجرای رساله خود می‌باشد، اذعان می‌کند «من برای انتخاب موضوع رساله‌ام، بیشتر سهولت اجرای آن مد نظر بوده تا موضوع بدیع و جدید که در اجرای آن گیر کنم و حداکثر سعی خودم را کردم که موضوعی انتخاب کنم که نیاز به کار میدانی نداشته باشد و به صورت کتابخانه‌ای باشد، اما موفق نشدم و آخر مجبور به انتخاب موضوعی شدم که نیاز به کار میدانی دارد».

این اظهارات به خوبی نشان‌دهنده مشکلات اجرایی رساله‌های دوره دکتری و عدم پشتیبانی و راهنمایی دانشجویان برای انجام آن می‌باشد. بیشتر دانشجویان اجرای راحت و سهل را مقدم بر بدیع و نوآورانه بودن می‌دانند. همه دانشجویانی که در مقطع دکتری مشغول به تحصیل هستند در دوره کارشناسی ارشد و عده‌ای در دوره کارشناسی تجربه انجام یک طرح تحقیقی در قالب پایان‌نامه را دارند، و اغلب از تجربیات و خاطرات تلخ خود در اجرای پایان‌نامه‌های گذشته یاد می‌کنند و سعی دارند در اجرای رساله دکتری خود، از این مشکلات اجتناب کنند.

مشکلات اجرایی که دانشجویان به آن اشاره می‌کنند، ناشی از طرح تحقیق و روش‌شناسی است که نمونه‌هایی از آن در بالا ذکر شد، جنبه دیگری از مشکلات اجرایی مربوط به مشکلات بروکراسی اداری موجود در سازمان‌ها برای اجرای پژوهش است. برای مثال، یکی از دانشجویان اظهار می‌دارد «من در دوره کارشناسی ارشد، برای جمع‌آوری اطلاعات پایان‌نامه خود، نیاز به پر کردن پرسشنامه‌ها به وسیله معلمان و مدیران داشتم که برای دسترسی به معلمان و مدیران و انجام این کار، هفت خان رستم را طی کردم و بعد از چندین مرحله و مراجعه به بخش‌های مختلف سازمان آموزش و پرورش، از جمله معاونت پژوهشی، حراست و معرفی به شهرستان‌های نمونه آماری موفق شدم به معلمان و مدیرانی که هیچ انگیزه‌ای برای تکمیل پرسشنامه‌ها ندارند، دسترسی پیدا کنم».

بدین ترتیب مشکلات مرحله اجرای رساله دکتری، یکی از عمده‌ترین آسیب‌هایی است که رساله‌های این مقطع و کارهای پژوهشی سایر مقاطع را تهدید می‌کند، که می‌توان آسیب را در عدم دسترسی به منابع علمی و اساتید متخصص که در بخش بعدی توضیح داده می‌شود، دانست.

3. استاد

اساتید راهنما و مشاوره یکی از اصلی‌ترین ارکان انجام و هدایت رساله در تمامی مراحل می‌باشند. وجود اساتید مجرب و متخصص قطعاً می‌تواند در به انجام رسانیدن

و راهنمایی هر چه بهتر دانشجویان به خصوص در مقطع دکتری موثر باشد. بیشتر دانشجویان در مصاحبه انجام شده، بیان کرده‌اند که آنها در انتخاب استاد راهنما و مشاور خود اگرچه به تخصص استاد راهنما و مشاور خود توجه می‌کنند، اما در انتخاب این اساتید یک سری معیارهای دیگری را هم در نظر می‌گیرند یکی از مصاحبه‌کنندگان می‌گوید «من در انتخاب استاد راهنمای خود شهرت و اعتبار استاد را در دانشگاه و بیرون از دانشگاه در نظر داشته‌ام و به عنوان یکی از معیارهای من برای انتخاب استاد راهنما بوده است». وقتی که از این دانشجو در مورد علت در نظر گرفتن این معیار سوال شد، گفت «من می‌توانم با انتخاب استاد راهنمای مشهور برای خود نوعی چتر ایمنی در بیرون برای نشان دادن خودم به عنوان دانشجوی چنین فردی و از شهرت او برای معرفی خود و پایان‌نامه‌ام استفاده کنم».

یکی از آسیب‌های جدی دانشجویان در انتخاب اساتید راهنما و مشاور، توجه به شهرت و اعتبار استاد تا تخصص و تسلط او بر موضوع پژوهش است. به این ترتیب بعضی از دانشجویان بیشتر به دنبال استفاده از شهرت اساتید خود هستند تا تخصص آنها و حتی برخی از دانشجویان با اطلاع از اینکه بیشتر اساتید برجسته و مشهور اصلاً وقت راهنمایی و هدایت دانشجویان را ندارند، اما باز آنها را انتخاب می‌کنند. یکی از دانشجویان معتقد است «انتخاب اساتید برجسته و مشهور برای آینده شغلی و بهره‌گیری از شهرت آنها در بیرون از محیط دانشگاه، بسیار مفید می‌باشد».

عده‌ای دیگر از دانشجویان بر این باورند که انتخاب اساتید راهنما و مشاور را به عنوان چتر امنیتی برای تصویب، اجرای و دفاع راحت‌تر در نظر دارند. حتی یکی از دانشجویان در این باره می‌گوید «انتخاب مدیر گروه، به عنوان استاد راهنما در خیلی از مراحل برای من کمک کننده بود».

دانشجوی دیگری، در مصاحبه خود اظهار می‌دارد «استادهایی که در گروه یا دانشکده امر راهنمایی و مشاوره پایان‌نامه‌های دکتری را بر عهده دارند، چند نفری بیشتر نیستند. به همین خاطر همه دانشجویان به نوعی می‌خواهند آنها را انتخاب کنند و این خود باعث می‌شود که این اساتید با تراکم دانشجو روبه‌رو شوند و فرصت راهنمایی همه آنها را نداشته باشند».

دانشجوی دیگری می‌گوید «استادی که در موضوع من تخصص داشته باشد وجود ندارد، به همین خاطر من مجبورم از سایر اساتید، بدون توجه به تخصص، استاد راهنمای خود را انتخاب کنم». این امر بیانگر کمبود اساتید متخصص برای امر هدایت و نظارت بر رساله‌ها می‌باشد.

4. منابع مالی

هر پژوهشی، به خصوص پژوهش‌های میدانی و آزمایشگاهی به منابع مالی نیاز می‌باشد. برای انجام تهیه ابزارها، منابع علمی و دسترسی به جامعه‌های آماری وسیع همگی نیاز به منابع مالی وسیع‌تر از تحقیقات محدود و کلیشه‌ای دارد و قطعاً از دانشجویان دکتری انتظار است که در رساله خود به پژوهشی وسیع، بدیع و خارج از قالب معمول در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد بپردازند که برای رسیدن به اینها نیاز به دسترسی به منابع مالی وسیع وجود دارد که خارج از توان دانشجویان می‌باشد. دانشجویی می‌گوید «ما دانشجویان دکتری رشته علوم انسانی برای انجام رساله خود خیلی در مضیقه هستیم و اصلاً آنطور که امکانات در اختیار دانشجویان رشته‌های فنی مهندسی است در اختیار ما نیست اگر برای دانشجویان رشته‌های فنی مهندسی آزمایشگاه و امکانات برای انجام رساله فراهم می‌کنند، باید برای دانشجویان علوم انسانی هم این امکانات را با توجه به متفاوت بودن نوع پژوهش، فراهم کنند.»

این امر یکی از آسیب‌های جدی در رساله‌های دکتری می‌باشد. باتوجه به اینکه از اکثر دانشجویان دوره دکتری انتظار می‌رود، تحقیقاتی جدید و بدیع انجام دهند، اما بیشتر دانشجویان از دسترسی به امکانات لازم برای انجام این گونه رساله‌ها برخوردار نیستند؛ به همین خاطر از انتخاب موضوعاتی که نیاز به منابع مالی زیادی داشته باشند علی‌رغم اینکه مفید و مورد نیاز هستند، خودداری می‌کنند. در این زمینه یکی از دانشجویان می‌گوید «با توجه به اینکه دانشگاه برای انجام رساله کمکی نمی‌کند و دریافت حمایت از سازمان‌های دیگر نیز مشکل است، من با توجه به توان خودم، اقدام به خرید کتاب و سایر منابع علمی برای انجام رساله‌ام کرده‌ام، همچنین چون توان مالی، برای سفر به شهرهای دیگر را ندارم، جامعه آماری را به طور محدود از داخل شهر تهران انتخاب کرده‌ام.»

بدین ترتیب در دسترس نبودن منابع مالی لازم برای انجام رساله و عدم حمایت دانشگاه از انجام رساله‌های دکتری و وجود موانع زیاد بر سر راه اخذ حمایت مالی از نهاد و بنگاه‌های دولتی و خصوصی، یکی از اصلی‌ترین آسیب‌های رساله دکتری به شمار می‌رود.

یکی دیگر از دانشجویان اظهار می‌دارد «با داشتن سی سال سن، من دیگر نمی‌توانم همچنان متکی به خانواده‌ام باشم و چون شغلی رسمی و منبع درآمد ثابت هم ندارم، مجبورم برای گذران امورات زندگی به کارهایی که وقت زیادی از من می‌گیرند و درآمد چندانی هم ندارند، بپردازم و به همین علت وقت آزاد زیادی برایم نمی‌ماند که به کارهای علمی و پژوهشی، به خصوص پایان‌نامه‌ام بپردازم.»

5. اشتغال و مشغله‌های زندگی

بیشتر دانشجویان دوره دکتری در دهه چهارم عمر خود هستند و به همین خاطر اکثر آنها تشکیل خانواده داده‌اند و برای گذران امورات زندگی در جایی مشغول بکار هستند اگرچه طبق آیین‌نامه تحصیل در دوره دکتری، تحصیل در این دوره تمام وقت بوده و تمامی دانشجویان موظف هستند به صورت تمام وقت به تحصیل و پژوهش مشغول شوند، اما اکثر این دانشجویان با توجه به شرایط سنی و امرار معاش در جایی شاغل هستند که اشتغال و مشغله‌های زندگی به عنوان موانع بر سر راه تحصیل تمام وقت آنهاست. در این میان، انجام رساله که نیازمند حضور منظم در دانشکده نیست و همین فرد خاصی متولی نظارت بر درگیری تمام وقت دانشجو برای انجام رساله نیست. به همین دلیل، اشتغال و سایر مشغله‌های زندگی یکی از عمده‌ترین آسیب‌های تهدیدکننده دانشجویان دکتری در انجام هر چه بهتر و درگیری تمام وقت آنها در انجام رساله است. دانشجوی خانمی که شاغل و دارای همسر و 2 فرزند می‌باشد می‌گوید «من واقعاً نمی‌توانم تمام هم و غم خودم را صرف پایان‌نامه‌ام کنم، من با داشتن مشکلات کار، خانه و بچه‌هایم، واقعاً نمی‌توانم تمام تمرکز و حواسم را صرف رساله‌ام کنم و مجبورم به صورت مقطعی روی آن کار کنم».

دانشجوی دیگری عنوان می‌دارد «اگرچه من عضو هیأت علمی دانشگاه هستم، اما به اندازه کافی وقت برای مطالعه و انجام کارهایم را ندارم و خیلی از مدت زمان قانونی تحصیلم گذشته است».

همانطور که از اظهارات دانشجویان استنباط می‌شود، اشتغال و سایر درگیری‌های زندگی خصوصی، مانعی بر سر راه زندگی علمی و انجام رساله‌ای آنان می‌باشد.

6. زمان

زمان، یکی از مفهوم‌های اساسی در انجام رساله‌های دانشجویی به خصوص رساله‌های دکتری است. شرایط سنی و موقعیتی دانشجویان دکتری همانگونه که در بالا اشاره شد، شرایط خاصی را به وجود می‌آورد و به همین خاطر، زمان به یکی از دغدغه‌های اصلی آنها تبدیل می‌شود. اکثر دانشجویانی که شاغل هستند و زمان کافی برای انجام رساله خود ندارند، می‌خواهند هر چه سریع‌تر از رساله خود دفاع کرده و دوره دکتری خود را به پایان برسانند. به همین خاطر زمان و در اختیار داشتن مقدار مناسب آن به یکی دیگر از آسیب‌هایی تبدیل می‌شود که دانشجویان اظهار می‌دارند.

در این راستا، یکی از دانشجویان دوره دکتری که عضو هیأت علمی دانشگاه نیز می‌باشد، می‌گوید «من می‌خواهم هر چه زودتر از پایان‌نامه‌ام دفاع کنم تا بتوانم ارتقاء علمی بگیرم و از مزایای این ارتقاء استفاده کنم».

این در حالی است که وزارت علوم و دانشگاه‌ها برای دفاع هرچه سریع‌تر دانشجویان از رساله خود و فارغ‌التحصیلی، اقدام به ابلاغ آیین‌نامه تحصیل در دوره دکتری کرده و در آن مدت زمان مشخصی برای اتمام دوره دکتری و دفاع از رساله ابلاغ کرده‌اند و در صورت افزایش سنوات تحصیل برای هر ترم اضافه با جریمه نسبتاً سنگینی روبه‌رو می‌شوند. یکی از دانشجویان می‌گوید «با این آیین‌نامه جدید و محدود کردن زمان تحصیل، عملاً دانشگاه از دانشجویان می‌خواهد زود دفاع کرده و بروند و هیچ توجهی به دانشجویانی که برای انجام رساله خود نیاز به زمان بیشتری دارند، نمی‌کنند».

زمان یکی از پارامترهای اساسی در انجام پایان‌نامه به خصوص رساله‌های دکتری برای انجام پژوهش در خور شأن این مقطع است و قطعاً باید محدودیت زمانی برای برخی از رساله‌ها که نیاز به زمان بیشتری و دارد، برداشته شود و همه دانشجویان و تحقیقات آنها، با یک نگاه سنجیده نشوند.

7. رفع تکلیف

مشکلاتی که در بالا به آن اشاره شد، مواجه هستند. همراه با مشکلاتی که هر یک از دانشجویان به صورت اختصاصی به نحوی با آن مواجه هستند، باعث شده است که نگاه دانشجویان به انجام رساله بیشتر به نوعی تکلیف و نه به عنوان پژوهشی ماندگار و نشان‌دهنده شخصیت علمی او باشد. در این خصوص دانشجویی گفت «انجام رساله و پژوهش در کشور ما آنقدر گیر و گرفت دارد که من اصلاً به انجام پژوهشی ماندگار و بکر که بتواند سند افتخار برای همیشه من باشد فکر نمی‌کنم و موضوعی انتخاب کرده‌ام که بخوام زود دفاع کنم و برم پی زندگی و کارم».

انجام رساله و دفاع از آن، یکی از ضروریات اتمام تحصیل و گرفتن مدرک دکتری به شمار می‌رود و با انجام این مهم است که فردی که وارد دوره دکتری شده است می‌تواند فارغ‌التحصیل شود. به همین خاطر با وجود مشکلاتی که همه دانشجویان با آن روبه‌رو هستند و مشکلاتی که هر یک به صورت اختصاصی با آن مواجه هستند، دانشجویان دکتری ملزم به انجام رساله خود در چارچوب مشخص هستند. بنابراین،

برای بیشتر آنها، انجام رساله بیشتر حالت رفع تکلیف به خود گرفته است. در این زمینه فردی که در آستانه دفاع از رساله خود قرار داشت، می‌گوید «من هر چه تلاش کردم موضوعی جدید و جالب برای پایان‌نامه‌ام انتخاب کنم ممکن نشد و نمی‌توان کسی را پیدا کرد که کمک کند و قدردان شما باشد. چند بار موضوعات جالبی به ذهنم رسید، خواستم به عنوان موضوع رساله‌ام انتخاب کنم، همه مرا می‌ترساندند که نمی‌توانی راحت آن را انجام دهی و در انجام آن با مشکل مواجه خواهی شد، به همین دلیل من آنها را کنار گذاشتم و موضوعی انتخاب کردم که بتوانم زود دفاع کنم». دانشجوی دیگری اظهار می‌دارد «فرق یک رساله خوب با بد در کشور ما، فقط یکی دو نمره است و همه آنها در قفسه‌های کتابخانه‌ها قرار می‌گیرند و خاک می‌خورند و یا یکی دیگر از آن کپی‌برداری می‌کند».

همانگونه که به صورت غیرمستقیم بیان شد، نگاه ساده و سطحی به رساله‌های دانشجویان دکتری و نبود نظامی برای بهره‌گیری از یافته‌های آنها، باعث شده است که برای بیشتر دانشجویان دکتری، رساله به عنوان انجام، یک نوع رفع تکلیف باشد تا پژوهشی ماندگار و معرف جنبه علمی و پژوهشی محقق، که نقطه اثری در علم، دانش و پژوهش کشور برجای بگذارد.

8. فارغ‌التحصیلی

می‌توان محورهایی که در بالا به آن اشاره شد را تحت عنوان، مفهوم فارغ‌التحصیلی جمع‌بندی کرد و آنها را زیر این مفهوم قرار داد. شاید بتوان گفت، برای اکثر دانشجویان دوره دکتری، فارغ‌التحصیلی و گرفتن مدرک هدف نهایی محسوب می‌شود و همانطور که قبلاً اشاره شد، شرایط سنی دانشجویان دکتری باعث شده است که جایگاه بیشتر آنها از لحاظ شغلی تثبیت شده، مسیر زندگی شغلی خود را پیدا کرده و بخواهند زودتر فارغ‌التحصیل شوند تا بتوانند در آن مسیر پیشرفت کنند. در همین زمینه، یکی از دانشجویان مصاحبه‌شونده می‌گوید «من عضو هیأت علمی هستم و موضوع پایان‌نامه هر چه باشد و نمره‌ای که از آن می‌گیرم هرچه باشد، تأثیری در ارتقاء من ندارد و من تا زمانی که مدرک دکتری دریافت ننمایم، هر کار پژوهشی که انجام بدهم هیچ تأثیری در آینده شغلی من ندارد».

یکی دیگر در همین راستا اظهار می‌دارد «هم ما دانشجویان می‌خواهیم زود فارغ‌التحصیل شویم و هم دانشگاه با این آیین‌نامه سنوات، از ما می‌خواهد که زود فارغ‌التحصیل شویم».

دانشجویی دیگری می‌گوید «به علت اینکه، همه در رشته‌های علوم انسانی خود را صاحب‌نظر می‌دانند، خود را بی‌نیاز از پژوهش‌های این رشته‌ها می‌دانند، به همین علت، پایان‌نامه جز وسیله‌ای برای فارغ‌التحصیلی، مزیت دیگری ندارد».

دانشجوی دیگری با صراحت می‌گوید «در حال حاضر، مهم‌ترین دغدغه من فارغ‌التحصیلی است و من می‌خواهم هر طوری شده فارغ‌التحصیل بشوم و بروم دنبال سرنوشت، چون به اندازه کافی بخاطر تحصیلات موقعیت‌های خوب را از دست داده‌ام».

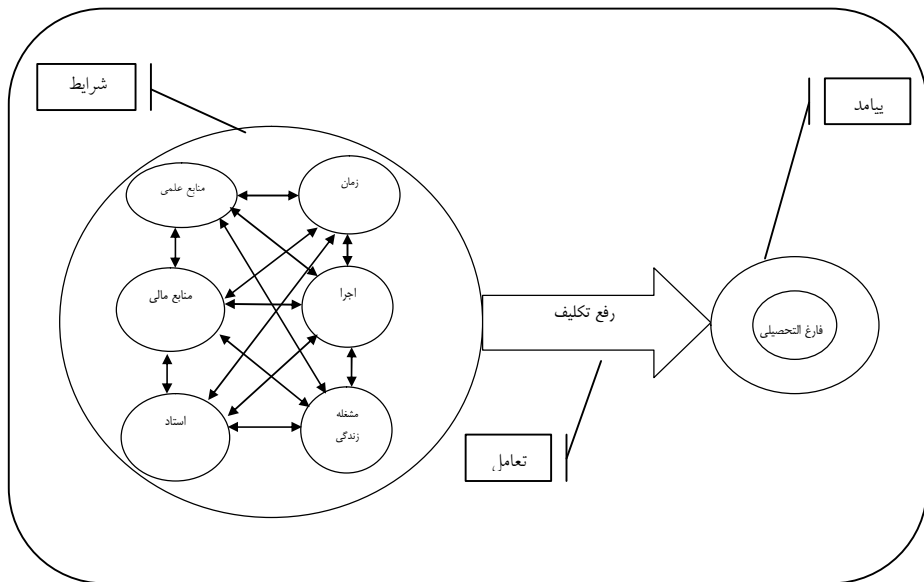
بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، مقوله فارغ‌التحصیلی به عنوان «مقوله هسته» انتخاب شد. بر این اساس، تمامی مقولات دیگر را به نوعی می‌توان زیر این مقوله قرار داد و آنها را در ارتباط با این مقوله فرض کرد. شرایط انتخاب مقوله هسته به این شرح می‌باشد.

- به اندازه کافی، کلی و در برگیرنده سایر مشکلات و مسایل باشد و بتوان آنها را زیر این مقوله قرار داد.
- مقوله هسته‌ای جنبه تحلیلی داشته باشد.
- مشکلی باشد که همه دانشجویان در انجام رساله خود با آن روبه‌رو بوده‌اند.
- به دفعات از طرف دانشجویان در هنگام مصاحبه به انواع و اقسام اشکال مورد اشاره قرار گرفته است.

در یک پژوهش کیفی با استفاده از نظریه زمینه‌ای بعد از استخراج مقوله‌های عمده و تعیین مقوله هسته‌ای، ارائه یک نظریه زمینه‌ای با استفاده از مقوله‌های عمده به دست می‌آید که در این پژوهش نیز با استفاده از یک مدل پارادایمی که در بر گیرنده شرایط، فرآیند/ تعاملات و پیامد می‌باشد نسبت به ارائه یک نظریه زمینه‌ای اقدام شده است. بر این اساس مقوله‌های عمده منابع علمی، اجرا، منابع مالی، زمان، استاد، اشتغال به عنوان شرایطی که در نتیجه تعامل و ارتباط با یکدیگر باعث نگاهی توأم با رفع تکلیف به رساله دکتری از نظر دانشجویان این مقطع شده‌اند که پیامد آن نیز جز نگاهی ابزاری به رساله برای فارغ‌التحصیل شدن چیزی دیگر نمی‌تواند باشد. بدین

ترتیب، همانطور که در شکل (1) نمایش داده شده است، کمبود منابع علمی در دسترس، مشکلات اجرایی رساله، کمبود منابع مالی، کمبود زمان، اساتید و درگیری‌های زندگی روزمره در فرایندی تعاملی و درکنش با همدیگر، باعث نگاه اجباری رفع تکلیف به رساله اجباری، می‌شوند.

شکل (1) نظریه زمینه‌ای نگاه دانشجویان دکتری به رساله

همانطور که اشاره شده رساله دکتری باید پژوهشی ماندگار و دارای جنبه علمی - پژوهشی باشد اما دانشجویان این مقطع هنگام اجرای رساله خود با مسایل و مشکلاتی مواجه هستند که آنها را از انجام رساله‌ای شایسته باز می‌دارد عمده این مشکلات و آسیب‌ها از نگاه خود دانشجویان شامل کمبود دسترسی به منابع علمی چه منابع کتابخانه‌ای و چه منابع لاتین و چگونگی دسترسی و جستجو در این منابع است. عدم وجود پایگاه اطلاعات علمی مشترک و روز آمد در کشور و ناهماهنگی بین آنها در اشتراک و در اختیار قرار دادن این منابع در اختیار دانشجویان را می‌توان به عنوان عمده‌ترین مشکل در این زمینه در نظر گرفت که باید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به عنوان متولی اصلی آموزش عالی در کشور اقدام به ایجاد پایگاهی برای

اشتراک منابع علمی اینترنتی به صورت متمرکز کند و آنها را در اختیار تمامی دانشگاه‌های کشور قرار دهد تا هر دانشگاه خود در صدد اشتراک برنیاید. به گونه‌ای که گاهی حتی چندین دانشگاه، یک مدرک علمی را چندین بار خریداری می‌کنند.

در مورد مدارک علمی داخل کشور وزارت علوم، تحقیقات و فناوری باید سازوکاری را برای هماهنگی بین نهادهای علمی داخل کشور ایجاد کند تا به راحتی و سهولت، این مدارک در اختیار دانشجویان سایر دانشگاه‌ها قرار گیرد.

یکی دیگر از عمده‌ترین آسیب‌هایی که دانشجویان به فراوانی با آن مواجه هستند و به آن اشاره کرده‌اند، مشکلات اجرایی رساله‌های دکتری می‌باشد. برای اجتناب از این مشکلات، اغلب رساله‌های دکتری به صورت سطحی و تکراری انجام می‌شوند و دانشجویان از درگیر کردن خود با رساله‌هایی که نیازمند اجرای گسترده و پیچیده باشند، اجتناب می‌کنند. باید دانشگاه و مؤسسات آموزش عالی، ضمن بکارگیری اساتید مجرب و متخصص برای مشاوره اجرایی رساله‌ها، امکانات و تسهیلات بیشتری برای رساله‌های دکتری در داخل دانشگاه و هماهنگی‌های لازم را برای اجرای پژوهش در خارج از دانشگاه به عمل آورند. تهدید دیگری که تا اندازه زیادی در انتخاب جامعه و نمونه آماری و وسعت آنها در پژوهش‌های علوم انسانی تأثیرگذار است، بحث مسایل مالی و کمبود منابع مالی برای اجرای پژوهش به خصوص در سطح وسیع و بکارگیری همکاری پژوهشی می‌باشد و بیشتر دانشجویان اذعان می‌کنند که امکانات مالی برای خرید منابع لازم، امکانات و ابزارهای لازم برای اجرای پژوهش (از جمله اجاره آزمایشگاه یا مکانی برای اجرای پژوهش) استخدام همکار پژوهشی و انجام آن در سطح وسیع را ندارند. به همین خاطر اغلب موضوعاتی را انتخاب می‌کنند که نیاز به ابزار و امکانات وسیع نداشته باشد و جامعه آماری را در سطح یک شهر انتخاب می‌کنند که دانشگاه‌ها برای رفع این مشکل، ضمن اینکه از رساله‌های دکتری و دانشجویان مقطع دکتری باید حمایت مالی به عمل بیاورند، باید مکانیسم‌های آسان‌تری برای جذب حمایت‌های مالی سایر نهادها و ارگان‌های بیرون از دانشگاه به عمل بیاورند این مهم در بسیاری از دانشگاه‌های معتبر کشورهای پیشرفته انجام می‌گیرد. تهدید دیگری که اکثر رساله‌های دوره دکتری با آن مواجه هستند، امر اشتغال و درگیری‌های زندگی خصوصی خود دانشجویان می‌باشد که مانع صرف همه انرژی و هم و غم خود برای پایان‌نامه می‌شود و عموماً شرایط سنی دانشجویان ایجاب می‌کند که آنها شاغل و متأهل باشند که باز دانشگاه می‌تواند با

فراهم آوردن حمایت‌های مالی از این دانشجویان، فرصت درگیری تمام وقت آنها را برای انجام رساله فراهم کند تا دانشجویی که دارای شغل می‌باشد، مرخصی گرفته و یا از انجام کارهای اضافی خودداری کند. یکی دیگر از مشکلات رساله‌های دکتری، مبحث مربوط به انتخاب استاد راهنما و مشاور می‌باشد. اغلب دانشجویان بدون توجه به تخصص و علایق پژوهشی اساتید راهنما و مشاور، صرفاً و براساس روابط شخصی و یا به صرف شهرت و اعتبار استاد نسبت به انتخاب او اقدام می‌کنند که برای این مشکل دانشگاه‌های کشور ما نیز همچون دانشگاه‌های کشورهای پیشرفته جهان با مشخص کردن علایق پژوهشی استادان هر رشته هنگام پذیرش دانشجو مطابقت علایق پژوهشی دانشجویان با اساتید را یکی از ملاک‌های پذیرش دانشجو قرار می‌دهند. مشکل دیگری که می‌توان آن را نیز در راستای سایر مشکلات محسوب کرد، مشکل زمان است که هر دانشجو به نوعی با آن درگیر است، برخی در تلاشند هرچه سریع‌تر دفاع کنند و برخی دیگر با کمبود زمان (به خصوص با ابلاغ آیین‌نامه جدید) روبه‌رو هستند و مجبور می‌شوند در زمان مشخص شده‌ای از رساله خود دفاع کنند، در غیر این صورت باید جریمه‌های سنگینی را بپردازند. قطعاً انجام رساله‌ای درخور و شایسته که دارای ویژگی بدیع و مفید بودن باشد باید در محدوده زمانی مناسب خود انجام گیرد. همه این مسایل و مشکلات و شرایطی که به آنها اشاره شد، در تعامل و کنش باهم دیگر باعث می‌شود که نگرش دانشجویان به رساله خود نگرشی مبتنی بر اجبار و رفع تکلیف باشد. تکلیفی که اکثر دانشجویان، صرف انرژی بیشتر برای آن را بی‌فایده می‌دانند. عدم وجود مکانیسم برای بهره‌گیری از یافته‌های این رساله‌ها و بهره‌برداری از آنها، اهمیت و منشاء اثر بودن آنها را برای جامعه و اجتماعی که در حوزه مطالعات علوم انسانی می‌باشند، زیر سوال برده است. وجود این مسایل باعث شده، رساله برای دانشجویان تنها جنبه‌ای تکلیفی شخصی به خود بگیرد که می‌توانند بعداً ادعای تخصص در موضوع آن را داشته باشند و بیشتر این دانشجویان در تلاش هستند تا از طریق انجام این تکلیف، موقعیتی را برای فارغ‌التحصیلی و اتمام دوره خود فراهم کنند، که پیامد این شرایط و تعاملات است و تنها با رفع این مشکلات است که می‌توان نگاه دانشجویان را به انجام رساله تغییر داد و شأن و منزلت رساله را به عنوان اثر پژوهشی ماندگار در زندگی علمی دانشجویان بازیافت و نگاه توأم با رفع تکلیف و مجوزی برای فارغ‌التحصیلی را از آن برداشت.

محدویت‌های پژوهش

این پژوهش نیز قطعاً همچون سایر پژوهش‌های کمی و کیفی دیگر، دارای محدودیت‌هایی می‌باشد که برخاسته از نوع و شیوه اجرای پژوهش کیفی می‌باشند، از جمله اینکه جامعه آماری و به تبع آن نمونه پژوهش محدود می‌باشد و این پژوهش در دانشکده خاص و در میان دانشجویان رشته‌های خاصی انجام گرفته است که خود محدودیت تعمیم نتایج را بدنبال دارد.

در پایان یادآوری می‌شود که این مطالعه با رویکردی تفسیرگرا و برخاسته از تجزیه و تحلیل نظرات دانشجویان، سعی در بازسازی معنای رساله برای آنها و نوع نگاهی که خود دانشجویان، به عنوان اصلی‌ترین عامل در انجام تحقیق به رساله دارند، داشت و بر آن بوده تا با استفاده از منطق روش تحقیق کیفی و ابزار نظریه زمینه‌ای، نظریه موقعیتی، خاص، استقرایی و ایدوگرافیک و با در نظر گرفتن شرایط، تعاملات و پیامدها برای شناسایی مشکلات و آسیب‌هایی را که دانشجویان دوره دکتری را از انجام رساله‌های بدیع، شایسته و در خور این دوره باز می‌دارد، ارائه کند و با توجه به تجربیات پژوهشگر، پیشنهادهایی در جهت رفع آنها ارائه دهد. این نظریه در واقع بازتاب فهم و نگرش دانشجویان به مشکلات است که در انجام رساله خود با آن روبه‌رو هستند و محقق، به عنوان مشارکت‌کننده در فرایند پژوهش، ابزاری برای استخراج، مقوله‌بندی و بازتاب مشکلاتی است که در مصاحبه و تعامل با دانشجویان استنباط کرده است. یافته‌های پژوهش با استفاده از روش اعتبار مشارکت‌کنندگان مورد تأیید قرار گرفته است.

منابع

- بازرگان، عباس (1387). مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته رویکردهای متفاوت در علوم رفتاری. نشر دیدار.
- بوستانی، داریوش، محمدپور، احمد (1388). بازسازی معنایی جهت‌گیری جنسیتی پسران نسبت به دختران (ارائه یک نظریه زمینه‌ای). فصلنامه مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان). سال 11، شماره 44، تابستان 1388.
- حری، عباس (1381). مطالعه میزان همبستگی موضوعی پایان‌نامه‌ها و مقالات فارسی در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران. مجله روانشناسی و علوم تربیتی، سال سی و دوم، شماره 1.
- خسروی، مریم (1378). تحلیل روش‌شناسی پایان‌نامه‌های رشته روانشناسی موجود در مراکز اطلاعات و مدارک علمی ایران. نشریه علوم اطلاع‌رسانی، زمستان 78.
- دانایی فرد، حسن و الوانی، سید مهدی و عادل آذر (1386). روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: انتشارات صفار.
- رئیس جعفرآبادی، لطیف (1376). بررسی عوامل موثر در افزایش کیفیت آموزشی دوره‌های کارشناسی ارشد از دیدگاه اساتید دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- صادقی، ناهید (1380). سیمای پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران بین سال‌های تحصیلی 1364-1376. مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره جدید، سال ششم، شماره 1.
- صادقی، محمد (1376). بررسی عوامل موثر در ارتقای کیفی تحقیقات دانشجویی. مجموعه مقالات نخستین سمینار آموزش عالی ایران، تهران: انتشارات تهرانی.
- غفوری، علی؛ اکبری جور، حمید؛ خراسانی، بیژن؛ و سیاح، منصور (1384). سنجش و مقایسه کارکردهای علمی و تحقیقاتی دانش‌آموختگان دوره دکترای تخصصی (ph. d) داخل و خارج از کشور. مجله طب و تزکیه، سال چهارم، زمستان 1384.
- کوهن، توماس اس (1387). ساختار انقلاب‌های علمی. ترجمه: عباس طاهری، چاپ دوم، تهران: نشر قصبه.

محمدپور، احمد و ایمان، محمد تقی (1387). بازسازی معنایی پیامدهای تغییرات اقتصادی در منطقه اورمان تخت کردستان ایران: ارائه یک نظریه زمینه‌ای. فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره 28.

محمدی، حجت‌الله (1374). بررسی و شناخت عوامل مؤثر بر موفقیت تحصیلی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه‌های تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی.

مظلومیان، سعید (1376). بررسی مشکلات و تنگناهای تحصیلات تکمیلی از دیدگاه اساتید و دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی.

نیلی، محمدرضا؛ نصر، احمدرضا؛ و اکبری، نعمت‌الله (1386). بررسی کیفیت راهنمایی پایان‌نامه‌های دوره کارشناسی ارشد. دانشور رفتار. سال چهارم، دوره جدید شماره 24، شهریور 1386.

واعظ، محمد؛ طیبی، کامیل و قنبری عبدالله (1386). نقش هزینه‌های تحقیق و توسعه در ارزش افزوده صنایع با فناوری بالا. فصلنامه بررسی اقتصادی، دوره 4، شماره 4، زمستان 1386.

- Charmaz, Kathy (2008). *Grounded Theory as an Emergent Method*. hand book of emergent method (edited by Hesse-Biber, Sharlene Nagy and Patricia Leavy), a Division of Guilford publication.
- Cohen, Louis; Manion, Lawrence; and Morrison, Keith (2007). *Research Methods in Education*, (6ed ed). Routledge.
- Creswell, W. john (2007). *Qualitative inquiry and research design*, sage publications.
- Denscombe, Martyn. (2007). *the Good Research Guide*. Mc Grow Hill.
- Given, Lisa M. (2008). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Sage Publications.
- Lowe, Sid, N. Carr, Adrian, Thomas (2004). *Paradigm mapping marketing*. *European Journal of Marketing*, Vol. 38, Nos. 9/10. pp. 1057-1064.
- O'LEARY, ZINA (2004). *The essential guide to doing research*. Sage Publications.
- Ridenour Carolyn S. and Newman Isadore (2008). *Mixed Methods Research*. Southern Illinois University Press Carbondale.
- Scott, David and Marlene Morrison (2006). *Key Ideas in Educational Research*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.